ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 6

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 6

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 19.07.2024
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Yo'ldoshev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 19.07.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 19.07.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

МАХМАРАИМОВА ШОХИСТА ТУХТАШЕВНА
«Илтимос» гибрид нутқий акти ва предикативлик 7

ALIMBEKOVA VAZIRA XALIMJON QIZI
Janubi-sharqiy Andijon shevalarida ayrim
Qarindosh-urug‘ atamalarining qo‘llanishi 15

RAJABOVA SADOQAT RASUL QIZI
Etnik arablar shevasida kelishik kategoriyalari
(Samarqand viloyati Ishtixon tumani misolida) 20

TO‘RALIYEV BAXODIR ERALI O‘G‘LI
Savdogar nutqi leksikasi haqida 24

ШАМСУДИНОВА ИХБОЛ
База данных вспомогательных слов
национального корпуса узбекского языка.....28

RAJABOV FERUZ UMARQULOVICH
Omonimik birliklarning lingvopoetik xususiyatlari 31

UMAROVA SHAXLO BAXRIDIN QIZI
KASHTACHILIK TERMINLARINIG GIPONOMIK MUNOSABATLARI 36

М У Н Д А Р И Ж А

ADABIYOTSHUNOSLIK

MADIRIMOV BAHROM ABDULLAEVICH
Matnga munosabat shakllanishida
ijtimoiy-falsafiy asosning o‘rni
(Abdulla qodiriyning «mehrobdan chayon» romani misolida).....42

TUGALOV TOSHPO‘LAT YULDASHEVICH
Nuriddin Shukurov – mumtoz adabiyot bilimdoni 47

SAYDULLAYEVA AZIZA UBAYDULLAYEVNA
Turkiyada xalq ertaklarining to‘planishi va o‘rganilishi 51

ABDURAHMONOV MAHMARIZO
Abdusaid Ko‘chimov nasriy asarlariga bir nazar 55

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, та'lim. 2024; 6
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

OMONIMIK BIRLIKLARNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Rajabov Feruz Umarqulovich,
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti akademik litseyi katta o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

O'tgan asrning 60-yillaridan boshlab tilning ekspressiv-emotsional vazifasini o'rganishga e'tibor qaratilgan. Bu esa badiiy nutq tadqiqiga bag'ishlangan bir qator monografik tadqiqotlarning maydonga kelishiga sabab bo'ldi. Bunday tadqiqotlar tilning konnotativ vazifasini yoritishga, ijodkorning uslubini aniqlashga ma'lum darajada imkoniyat yaratdi. Natijada o'zbek lingvopoetikasining shakllanishi va rivojlanishiga zamin hozirlandi.

Badiiy til belgilangan qonun-qoida va normalarga bo'ysundirilgan adabiy tildan o'zining emotsional-ekspressivligi, so'zlarning semantik serqirraligi, tasviriy vositalar yordamidagi obrazlilik ko'lami kabi bir qator o'ziga xos jihatlari bilan farqlanib turadi. Afsuski, ana shunday o'ziga xoslikka ega bo'lgan, boy tadqiqotlar manbai sanalmish badiiy nutq o'zbek tilshunosligida hali-hanuz kam o'rganilgan sohalardan hisoblanadi[1].

Badiiy adabiyotda milliy tilning fikr ifodalashdagi bor imkoniyati to'laligicha namoyon bo'ladi. Bu jabhada ijodkorning so'z tanlay bilish, fikrni badiiy tafsillar yordamida obrazli ifodalash, til boyliklari va tasviriy vositalarni aks ettirish, umuman, betakror badiiy nutq yarata olish qobiliyati katta ahamiyatga ega.

Badiiy adabiyot shunday xususiyatlarga ega ekan, uni ham tilshunoslikning, ham adabiyotshunoslikning zarur o'rganish predmeti, deb qarash lozim. Chunki badiiy adabiyot tilini o'rganish har tomonlama juda foydalidir. Badiiy asar tahlili tilning cheksiz imkoniyatlarini ochib beribgina qolmay, badiiy asar qimmatini belgilashda, ma'lum ijodkor - yozuvchi, shoir ijodi va mahoratiga baho berishda, uning ijod uslubini aniqlashda, dunyoqarashini va so'z boyligini bilishda samarali hisoblanadi. Xuddi shunday samarali jarayonni ko'rsatuvchi tilshunoslik hodisalaridan biri omonimlardir.

Omonimiya hodisasi nutqni yoqimli, ta'sirchan qilish bilan birga, o'quvchini kontekst talabidan kelib chiqqan holda, mushohada qilishga va shu so'zning asl ma'nosini, unga yondosh ma'nolarini izlashga undaydi. Omonim shakldagi so'z yoki birikmani qo'llanilishiga qarab bu ikki badiiy tasviriy vosita farqlanadi. Dastlab xalq og'zaki ijod namunalarida omonimiya hodisasi namoyon bo'ladi. Xalq og'zaki ijod namunasi bo'lmish *latifa, askiya*da so'z o'yini va qochiriq vositasi sifatida keng qo'llaniladi. Shakldosh so'zlar asosida yuzaga keladigan ohangdoshlikdan badiiy asarda alohida uslubiy vosita sifatida foydalaniladi. "Nasrda askiya va payrov orqali kulgi chiqarish maqsadida, she'riyatda esa tuyuq hosil qilishda ishlatiladi"[2].

Yusuf Xos Hojib, Koshg'ariy, Lutfiy, Navoiy singari ijodkorlardan boshlab hozirgi yosh shoirlarimizgacha omonimiyadan foydalanish mahorati o'ziga xosdir. Masalan, Iqbol Mirzoning quyidagi misralarida *tasdir* badiiy san'ati uchun lingvopoetik vosita hisoblangan sof omonimlarga e'tibor qaratsak, she'rda o'ziga xos vazifa bajarayotganini ko'rish mumkin:

[1] Muhammadjonova G. 80-yillar oxiri, 90-yillar boshlari o'zbek she'riyatining lingvopoetik tadqiqi: Filol.fan. nomz. diss. – Andijon, 2003. – B. 8.

[2] Yo'ldoshev M., Isaqov Z., Haydarov Sh. Badiiy matnning lisoniy tahlili. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010. – B. 32.

Meni unutolmay qiynalar qishloq,
Turnalar yig‘laydi osmonlarida.
***Tovon**imni qo‘msab qabarar tuproq,*
*Qolaman tuproqning **tovon**lariga!*

Shoir qo‘llagan omonimlar bir so‘z turkumi (ot so‘z turkumi)ga xosdir: Tovon I oyoq kaftining orqa qismi. Tovon II to‘lov, badal(yetkazilgan zarar uchun to‘lovdor bo‘lmoq).

Hukmingni bekor qil, taqdiri azal,
***Yulduzim**, uchaylik **yulduz**lar qadar.*
Osmon buncha cheksiz, bunchalar go‘zal!
O‘mbaloq oshadi bir to‘p kabutar.

She’rlarda inson taqdirini yulduzlar bilan bog‘lash aqidasi yotadi. Yulduz- taqdir- suyukli dil egasi. Yulduzlar qadar balandlik, cheksizlikka uchmoq – ozodlik. Bunda shoir metaforik fikr ifoda etgan va poetik omonim so‘zga orqali badiiylik ta’minlangan.

*Biz **oh** ursak, har **oshiq**dan ko‘ra **oshiq oh**imiz bor,*
Ko‘ylagining shamolidan samolarda hokimiz bor.

She’rda omonim so‘zlarning ma’nolar go‘zalligi ham jilvalangan bo‘lib, bu asarning badiiy qimmatini ta’min etgan. Biz keltirgan parchada oshiq I sevgan odam (otlashgan sifat); oshiq II ko‘p (ravish so‘z turkumi) mahnosini anglatadi. Omonim so‘zlarning ketma-ket qo‘llanishi asarga badiiylik bag‘ishlash bilan birga musiqiylik, ohangdorlikni yuzaga keltirgan.

Gul***yuz**ligim **yuz** noz ila burdi **yuz**in,*
Men ko‘z yumsam kipriklarim so‘ydi ko‘zim.

Mirtemir she’riyatida poetik omonims so‘zlar lingvopoetik vosita bo‘lib kelgan. Bu esa *takrir*, *ohangdoshlik*, *tajnis* mahorat bilan qo‘llashga imkon bergan. Uning “Oy yuzli” she’rida *oy* va *oydin* so‘zlari orqali bu namoyon bo‘lgan.

*Kecha **oydin**, ko‘z **oydin**!*
*Men so‘radim so‘z **oydin**,*
***Oy** dedi: **oy** yuzliging*
***Oydin**roqdir, yuz **oydin**.*

She’rda yor tavsifi mavjud bo‘lib, bu berilgan dastlabki bandda so‘zlar takrori, tovushlar uyg‘unligi asosida ifodalangan. Matnda suyukli ayolning husn-u tarovati madh qilingan. Uning husni *oy* (metafora) va *oydin* (oy yorug‘iga ko‘milgan kecha) ga qiyoslash orqali tasvirlangan. Bu ohangdoshlik musiqiylikni, talaffuzda yaqinlikni ta’minlagan va bu hol she’rda o‘ziga xos ohangning yuzaga kelishiga zamin yaratgan”[1].

***Qo‘ng‘iroq** zulfing, ey qiz,*
Mayin ***qo‘ng‘iroq** chaldi.*

Qo‘ng‘iroq I - jingalak so‘zining sinonimi - sifat, qo‘ng‘iroq II - mayin sado chiqaruvchi predmet nomi, ot. Qo‘ng‘iroq so‘zi she’rga ko‘tarinkilik, yoqimlilik bag‘ishlagan.

Quyoshga intiqqan kabi g‘unchalar,
*Yurak sokin-sokin **qo‘ng‘iroq chalar**.*
*Nima deb kuylaydi **qo‘ng‘iroqchalar**?*
Bunchalar sevdirding meni, bunchalar. (Iqbol Mirzo)

“Bunchalar” deb nomlanuvchi ushbu she’rdagi “intiqqan g‘unchalar”, “yurak qo‘ng‘iroq chalar”, “kuylaydi qo‘ng‘iroqchalar” kabi misralarda ham jonlantirishning yorqin namunasini ko‘ramiz. “Qo‘ng‘iroq chalar” hamda “qo‘ng‘iroqchalar” kabi omoformalarning qo‘llanilishi she’rdagi badiiy aktuallashgan vositalarning ta’sir kuchini oshirgan. Bir o‘rinda bu leksemalar *qo‘ng‘iroq(-ni) chalar*, ya’ni ot+fe’l konstruksiyali to‘ldiruvchili so‘z birikmasi shaklida kelgan bo‘lsa, ikkinchi o‘rinda *qo‘ng‘iroqchalar*, ya’ni otning kichraytirish-erkalash shaklida qo‘llanilgan. Shakldoshlikdan bunday usulda foydalanish shoirning so‘z qo‘llash mahoratidan dalolat beradi[2] va poetik omonimlarning uslubiy xususiyatlari namoyon bo‘ladi.

She’riyatda to‘liq omonimlardan bilan birga omofonlarni ham uchratamiz. Ular she’rga kuchli badiiylik bag‘ishlaydi.

Tumanli ochunda **tuman** yil o‘tdi,
O‘tdi munojotga aylangan g‘ani.
Iltijo - gadoni
to‘rva - go‘r yutdi,

[1] Shovqorov A. Mirtemir she’riyatida takrorning ma’noviiuslubii xususiyatlari. Fil.fan.nomd. avto. Toshkent-2012
[2] Inogamova N. Iqbol Mirzo she’riyatida badiiy aktuallashgan leksik vositalar / O‘zMU xabarlari -B.337

Aksi sado qoldi:

“Iqbol qani?!”.

Shoir bunda tabiat hodisasi - **tuman** bilan tarixiy so‘z - **tuman** (o‘n ming- son so‘z turkumi) vositasida ta’sirli badiiy nutq yarata olgan. Shuningdek, she’rda “Iqbol qani?!” undov gapi poetik omonim gapga misol bo‘ladi. Bu gapni “Tinchlik qani?” va shoir “Iqbol qani?” mazmunida tushunish mumkin.

Baland-baland daraxtlarim, cho‘kib ***qolibsiz***,
Hech bo‘lmasa sizni ko‘ray devdim ***qolipsiz***.

Shoirning ramziy-majoziy fikrlari singdirilgan she’rning bu parchasida *qolibsiz* - fe’l, *qolipsiz* - sifat so‘z turkumiga mansub bo‘lib, aytilishi, deyarli, bir xil, ammo ma’nosi va yozilishi turlicha bo‘lgan so‘zlar sirasini tashkil etadi.

Omonimlar she’r san’atining muhim omillaridan biri bo‘lib, u xalq og‘zaki ijodida, bolalar she’riyatida va mumtoz she’riyatda mustaqillik davri she’riyatida ham yangicha talqinda o‘z aksini topgan. Bu davr ijodkorlari omonimlarning ma’no jilolaridan va ohangdorligidan unumli foydalangan. Ayniqsa, tarixiy so‘zlar bilan iste’mol doirasidagi so‘zlardan tashkil topgan omonimli misralar she’rga ham tarixiylik, ham obrazlilik, ham ohangdorlik baxsh etgan.

Ta’kidlash kerakki, badiiy matnda qo‘llanilgan har qaysi toponim ko‘chma ma’noda qo‘llangan bo‘lishi shart emas. Real geografik obyektni bildirgan toponimlar ham lingvopoetik jihatdan tahlilga tortilishi mumkin. Masalan, yozuvchi qaysidir hududni san’atkorona uslubda tasvirlashi mumkin yoki shoirlar yurt madhida alohida badiiy tasvir usullaridan foydalanib ifodalashi mumkin. Bunday hollarda toponim badiiy matnning muhim unsuriga aylangan bo‘ladi. Jumaniyoz Jabborovning «Qo‘ng‘irtog‘» nomli she’rida jumhuriyatimiz hududida mavjud bo‘lgan real tog‘ nomi she’riy matnning har tomonlama yaxlitligini ta’minlashga xizmat qilgan. Eng qizig‘i, shoir joy nomi tarkibidagi bir so‘zga hamohang, uyqash so‘zlarni keyingi satrlarda qo‘llash orqali o‘ziga xos parallellik hosil qilgan:

*Qarshining naq yonboshida **Qo‘ng‘ir**tog‘,*
*Bo‘lak tog‘ yo‘q undan ko‘ra **qo‘ng‘ir**roq,*
*Gullar unar unda qizil, **qo‘ng‘ir, oq**,*
*Sayrab yotar qushlar misli **qo‘ng‘iroq**,*
Tog‘ emas bu, balki ulkan qo‘g‘irchoq,
Bir ko‘rganning bir umrga ko‘ngli chog‘.

Shakliy teng birliklarning uslubiy qo‘llanishi nuqtayi nazaridan bir xil doiraga kiruvchi birliklarning, ya’ni affiksning affiksal tizmaga, affiksning so‘z yoki so‘z shakliga, so‘zning so‘z birikmasiga shaklan o‘xshashligi o‘rtasida keskin farq yo‘q. Buni quyidagi misollarda ko‘rish mumkin:

Ahli she’r, balki kitobim
*Nazmi ishq **deb ochadur**.*
Yo‘q, kitobim sevgining
*Devoniga **debochadur**.*
Nastarin ko‘z ochib aytsam,
*She’ri ham **Zebochadur**,*
Balki, ul Zebo emasdur,
Balki, ul bir g‘unchadur,
Husning oftobida ammo
*Kun sayin **zeb ochadur**. (E.Vohidov).*

Omonimlar boshqa she’riy san’atlarda qofiyaning bir vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin. Masalan, masnaviy janrida yozilgan she’riy asarlarda misralar omonim bilan qofiyalanadi:

*Dilbarimning sochi sumbul, yuzlari **gulzor erur***

*Bo vina oshiq sanavbar, yuziga **gul zor erur** (S.S.)*

Nutqda ikki xil anglash holatiga yo‘l qo‘yuvchi omonimiya hodisasi, o‘z navbatida, tushuncha doirasini kengaytiradi. Omonimlarning nutqda ahamiyati shundaki, ular kishining chuqur fikr yuritishiga yordam beradi. Chunonchi, badiiy matnda bir o‘rinda so‘zni, ikkinchi o‘rinda so‘z birikmasini o‘xshash – teng keltirish hodisasi ham omonim so‘zlar doirasini kengaytiradi. Misollar:

*Deydilarki, **kungaboqar***
*Umr bo‘yi **kunga boqar**.*

Misollarda ishlatilgan «tom», «tok» so‘zlari o‘zbek tilida mavjud bo‘lgan tok (uzum), tom

(uy) so‘zlariga omografdir. Shuningdek, shoir she’rlarida «may», «to‘r» kabi omograflar ham uchraydi.

Yana ko‘klam keldi yelmay - yugurmay,
*Toklar shonasida taqdim etar **May**.*
O‘lmas xalq Vatani bo‘sag‘asida,
*G‘alaba asridir bu birinchi **May**.* (G‘afur G‘ulom).

Shu sababli uning poeziyasida ishlatilgan omonimlar shoir bir so‘z orqali bir necha ma’nolarni ifodalash uchun imkon berdi.

E.Vohidovning «Olma» she`rini tahlil qilish asosida fikrimizga oydinlik kiritamiz.

Meva berdi yetilib bu yil
Men bog‘imga o‘tkazgan nihol.
Mevalarki, cho‘g‘day qip-qizil,
Husni yoqut, shirinlikda bol.
Lablaridan tomizib sharbat,
Ol, ye, deydi, armonda qolma!
Lekin shunga hayronman faqat,
*Nega uni deydilar **«olma»**?*
Olma eksa bog‘iga har kim,

Mehmoniga, ol, ye, demasmi?

***“Olma”** mening mehmondo‘st xalqim*
Odatiga yot so‘z emasmi?
Meva berdi yetilib bu yil
Men ardoqlab o‘stirgan nihol.
Olmalarki, shafakday qizil,
Lekin nomi olma emas, ol.

She’r mazmuniga e’tibor berilsa, shoir *olma* (meva) – *olma* (olmaslik) so‘zlarning omonimik munosabati asosida predmet va u bilan bog‘liq ish-faoliyat aloqadorligi ajoyib “tashbeh”ni hosil qilgan. She`rda *olma (meva)* leksemasi bilan bog‘liq holda xotirasida jonlangan *olma (olmaslik)* fe`li yordamida so‘z o‘yini hosil qilib, *“olma (olmagin) deyish mening mehmondo‘st xalqim odatiga yot so‘z”* xulosasini ilgari suradi va omonim so‘zlardan unumli foydalanadi.

Umuman o‘zbek adabiyotida olma bilan bog‘liq ko‘plab she’riy satrlar mavjud. Ularda olma omografining poetik xususiyatlari namoyon bo‘ladi:

*Xon uzra ko‘rindi, turli **olma**,*
*Raxshon yuzidan ko‘zingni **olma**.*
***Olma**y, uyalib suqingni solma,*
*Bu bizlar uchun uzildi, **olma**!* (S.Not)

So‘zdagi urg‘uning o‘rin almashishi bilan bog‘liq bo‘lgan bu hodisalarda stilistik bo‘yoqdorlik ham vujudga keladi. Yana shunday holatlarni quyidagi misollarda ko‘rish mumkin:

*Bog‘chalarda erkin sayrar **qushchamiz**,*
*Hoy, bolalar, biz ham ozod **qushchamiz**.*
Biz yosh kuchlar – har bir ishda chaqqonmiz,
*Keng osmonda uchishda ham **qushchamiz**.*
(“Bolalar adabiyoti” dan).

Birinchi qatordagi qushchamiz so‘zi – bizning kichik qushimiz; ikkinchi qatordagi qushchamiz so‘zi – biz kichik qush bo‘lamiz; oxirgi qatorda esa ushbu so‘z qush kabi (qadar) miz. Bu ma’no xususiyatlar, turli ottenkalar urg‘u orqali ifodalanmoqda. Aynizamonda, she’r ohangining yoqimli bo‘lishini ta’minlamoqda[1].

Masalan, Anvar Obidjon “Oromgohda” she’rida shakldoshlikning original ko‘rinishidan foydalangan. Bitta band ichida “Qarshi” (shahar nomi) va “qarshi” (teskari tomon) leksemalarini ketma-ket keltirib, she’rning ritmini, so‘zlarning ohangdoshligini, leksik poetizmni yuzaga keltirgan.

Shukur – vodiy tomondan,
Jo‘ra – Ohangarondan.
*Akrom esa – **Qarshi**dan,*
*Men qarama-**qarshi**dan.*

Badiiy asar, badiiy matnni yuqorida ko‘rsatilgan funksiyalari asosida – badiiy asarning har tomonlama qimmatini ochib berish, til jilosini tahlil etish, uning g‘oyani aks ettirishdagi rolini ko‘rsatish, ijodkor uslubini oydinlashtirish va unda davr ruhining aks etishi, mazkur davrda yaratilgan asarlar tili bilan qiyoslab tadqiq etish lingvopoetikaning vazifasiga kiradi.

[1] Haydarov A. Fonostilistik vositalar va konnotativ ma’no. - Toshkent, 2020. – B. 86

Rezyume. So‘nggi yillarga kelib, badiiy matnda omonimik birliklarning o‘rni va ularni o‘rganishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shundan kelib chiqib, hozirda omonimik birliklarning poetik matndagi funksiyalarini aniqlash zamonaviy nazariy va amaliy tilshunoslikning eng muhim va asosiy muammolaridan biri sifatida qaralmoqda. Shu bois mazkur maqolada asosiy e’tibor omopoetik so‘z va so‘zshakllarni o‘rganish masalasiga qaratilgan va lingvopoetikada badiiy mantdagi tilning turli birliklari, xoh u leksik-grammatik, xoh sintaktik birliklar bo‘lsin, muallif yoki yozuvchi biron bir stilistik maqsadni ko‘zlagan holda undan to‘g‘ri va unumli foydalanishga harakat qilishi ta’kidlangan. Til birliklari, ya’ni omonimik birliklardan to‘g‘ri va unumli foydalanish yozuvchining uslubiy qirrasini, tafakkur olamini namoyon qilishi atroflicha asoslangan.

Resume: In recent years, special attention has been paid to the role of homonymous units in the literary text and their study. Based on this, determining the functions of homonymic units in the poetic text is considered as one of the most important and basic problems of modern theoretical and practical linguistics. Therefore, in this article, the main attention is focused on the study of homopoetic words and word forms, and in linguopoetics, various units of the language in the artistic context, whether they are lexical-grammatical or syntactic units, the author or writer sees a stylistic goal. It is emphasized that he will try to use it properly and productively. The correct and efficient use of language units, i.e. homonymic units, is based on the fact that the writer’s stylistic edge and world of thought are revealed.

Резюме: В последние годы особое внимание уделяется роли омонимических единиц в художественном тексте и их изучению. Исходя из этого, определение функций омонимических единиц в поэтическом тексте рассматривается как одна из важнейших и основных проблем современного теоретического и практического языкознания. Поэтому в данной статье основное внимание сосредоточено на изучении гомопоэтических слов и словоформ, а в лингвопоэтике различных единиц языка в художественном контексте, будь то лексико-грамматические или синтаксические единицы, автор или писатель видит подчеркивается, что он постарается правильно и продуктивно использовать ее. Правильное и эффективное использование языковых единиц, т. е. омонимических единиц, основано на том, что раскрываются стилистическая грань и мировоззрение писателя.